

Lastensuojelujärjestelmän pirullinen haaste: hatkaaminen – ja mitä sille voi tehdä?

Jaana Lähteenmaa & Julia Saarholm

Katsauksessamme tarkastellaan lastensuojelujärjestelmän roolia alaikäisten rikollisuuden, etenkin väkivaltarikollisuuden, ehkäisemisessä ja patoamisessa. Keskitymme erityisesti hatkaamiseen – lastensuojelulaitoksesta luvatta poistumiseen – ja sen aikana tapahtuviin rikoksiin. Varsinkin alle 15-vuotiaiden tekemiksi epäiltyjä pahoinpitely- ja ryöstörikoksia tulee aiempaa enemmän poliisiin tietoon (Heiskanen 2024). Osa näistä rikoksista on lastensuojelulaitoksista hatkassa olevien tekemiä. Hatkassa olevien lasten tekemien rikosten tarkkaa osuutta ei tiedetä, koska asiaa ei tilastoida. Alaikäisten rikollisuuden ehkäisy ja rikoksia tekevien lasten hoito on Suomessa lastensuojelun vastuulla. Hatkaaminen onkin iso ongelma nuorten rikollisuuden ehkäisyn näkökulmasta.

Poliisiin tietoon tulleiden alaikäisten tekemiksi epäiltyjen väkivaltarikosten, varsinkin pahoinpitelyjen ja ryöstöjen sekä näiden yritysten, lukumäärä on vuosina 2020–2023 ollut poikkeuksellisen korkea, vaikka nuorten ja nuorten aikuisten rikollisuus on kuluneen kymmenen vuoden aikana muutoin vähentynyt (Heiskanen 2024). Lastensuojelulaitokset eivät näytä estävän varsinkaan alle 15-vuotiaita lapsia tekemästä rikoksia, sillä lapset pystyvät hatkassa ollessaan jatkamaan rikoksiaan, uusia ja taas uusia rikoksia tehden.

Lastensuojelujärjestelmän keskeinen rooli on tukea ja turvata sellaisten lasten elämää ja elämänhallintaa, joiden vanhemmat eivät – ainakaan ilman tukea – siihen pysty. Rikoksia tekeväälle alaikäiselle pyritään ensin tarjoamaan avohuollon tukitoimenpiteitä. Jos avohuollon tukitoimet eivät ole riittäviä ja nuori syyllistyy muuhun kuin vähäisenä pidettävään rikokseen, hänet voidaan ottaa huostaan ja sijoittaa lastensuojelulaitokseen joko vapaaehtoisesti tai vastentahtoisesti. Kodin ulkopuolelle sijoittamisen täytyy kuitenkin olla lapsen edun mukaista. Tällöin sijoittamisen yhtenä keskeisenä tavoitteena on saada lapsen rikoskierre pysäytettyä (esim. Marttunen 2008).

Aina rikoskierrettä ei saada pysäytettyä ja huostaanotettu lapsi jatkaa ja jopa kiihdyttää rikosten tekemistä esimerkiksi hatkamatkoillaan. Näyttää ilmeiseltä, että järjestelmässä on jotain vialla. Herää kysymys, miten tehokkaasti lastensuojelujärjestelmä kykenee tämän päivän Suomessa ehkäisemään ja patoamaan alaikäisten rikollisuutta.

Lastensuojelujärjestelmän rooli lasten rikosten ehkäisyssä

Lastensuojelujärjestelmän rooli on viranomaistahoista keskeinen lasten – eli alle

18-vuotiaiden – rikoksiin reagoimisessa. Sitä ei aina tunnuta muistettavan, kun julkisessa keskustelussa vaaditaan yhteiskunnalta entistä tiukempia toimia ja tuomioistuimilta entistä kovempia rangaistuksia rikoksia tekeville lapsille.

Suomessa, samoin kuin muissakin Pohjoismaissa, lasten rikoksiin reagoidaan huoltomallilla oikeusmallin sijaan. Lainvastaisia tekoja tehnyttä lasta ei ensisijaisesti tai ainoastaan rangaista, vaan häntä pyritään tukemaan sekä puuttumaan olosuhteisiin, joissa hän on ajautumassa rikoksen poluille. Alle 15-vuotiasta ei rangaista millään tavalla, sillä rikosvastuun ikäraja on 15 vuotta. Vahingonkorvausvelvollisuus on kuitenkin kaikenikäisillä. Tämän pohjoismaisiin yhteiskuntiin syvälle juurtuneen mallin taustalla on hyvinvointivaltion idea. Sen mukaisesti katsotaan, että kun lapsi oireilee pahaa oloaan tai kriisiänsä rikoksia tekemällä, hän on tuen tai hoidon tarpeessa.²

Kun lapsesta on tehty lastensuojeluilmoitus (kuten aina tehdään, kun alaikäinen eli alle 18-vuotias on syyllistynyt rikokseen), käynnistyvät sosiaaliviranomaisten suorittama arviointiprosessi ja sen jälkeiset toimenpiteet. Alaikäistä pyritään tukemaan ennen kaikkea avohuollon toimenpiteillä. Jos avohuollon tukitoimet eivät ole riittäviä, tarkoituksenmukaisia tai mahdollisia, voidaan harkita mahdollisuutta lapsen huostaanottoon, josta päättäminen pyritään tekemään yhdessä lapsen huoltajien ja lapsen kanssa. Mikäli huoltajat tai 12 vuotta täyttänyt lapsi vastustavat huostaanottoa, voidaan päätyä myös tahdonvastaiseen huostaanottoon. Ennen huostaanottoon päättämistä pitää käydä ilmi, että avohuollon lastensuojelulliset toimenpiteet ovat olleet epätarkoituksenmukaisia, mahdottomia toteuttaa tai riittämättömiä. Lisäksi täytyy voida osoittaa, että sijaishuolto on alaikäisen edun mukaista. Vasta kun nämä kaikki kriteerit täyttyvät samanaikaisesti, huostaanotto voi-

daan suorittaa. Suostumukseen perustuvasta huostaanotosta päättävät sosiaaliviranomaiset, kun taas tahdonvastaisesta huostaanotosta päättää hallinto-oikeus.

Jos 15 vuotta täyttänyt nuori syyllistyy rikokseen, oikeusmallissa siirrytään syytteen antamiseen nuorelle, tuomioistuinkäsittelyyn ja mahdolliseen rangaistuksen antamiseen. Timo Harrikari (2006) kuitenkin muistuttaa, että käytännössä niin oikeusmallia soveltavissa anglosaksisissa maissa kuin huoltomallia soveltavissa Pohjoismaissakin käytetään reaalielämässä näiden sekoittuneita muotoja – kuitenkin niin, että painopiste on joko tukemisessa ja auttamisessa eli huoltamisessa (Pohjoismaat) tai rankaisemisessa eli oikeusmallissa (anglosaksiset maat). Huoltomallin taustalla on hyvinvointivaltion idea: nuorta pitää tukea ja auttaa löytämään tiensä rikoksettomaan elämään, ei niinkään rangaista (ks. Marttunen 2008).

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion ajattelutavan ja käytännön mukaisesti vain erittäin vakavat 15–17-vuotiaiden tekemät rikokset johtavat vapausrangaistukseen. Tällöin nuori joutuu vankilaan eli kärsimään todellista vapausrangaistusta. Vankilaan johtavia tekoja ovat lähinnä vakavat toisen henkeen tai terveyteen kohdistuvat rikokset. Suomessa nuori on rikosoikeudellisessa vastuussa teoistaan 15 ikävuodesta ylöspäin, mutta kaikissa Pohjoismaissa – Suomi mukaan lukien – alle 21-vuotiaisiin sovelletaan monia erityisiä rikosprosessuaalisia ja seuraamusten ankaruuteen liittyviä säännöksiä. Taustaoletuksena on, että nuorta tukemalla ja hänen elinolosuhteisiinsa puuttumalla hänet voidaan todennäköisesti saada vielä ”kaidalle polulle”.

Alaikäisten kohdalla rangaistusjärjestelmän ja huostaanottojen välinen suhde ei ole Matti Marttusen oikeustieteen väitöskirjan (2008) mukaan aivan yksiselitteinen. Huostaanotossa ei hänen mukaansa ole kyse vain nuoren hoivaan ja huoltoon saattamisesta

vaan myös eräänlaisesta vapauden rajoittamisesta (Marttunen 2008, 396). Vapauden rajoittaminen ei kuitenkaan ole totaalista kuten vankilaan jouduttaessa, koska tällöin hatkaaminen ei olisi mahdollista.

Kysymys hatkaamisesta

Lastensuojelulaitos ei ole vankila, eivätkä lapset ole siellä ”lukkojen takana”. Erityistapauksen lastensuojelulaitosten sisällä muodostavat erityisen huolenpidon osastot (EHO), joille voi sijoittaa lapsen määräaikaaisesti vain painavin perustein ja asiantuntijoiden suosituksesta. Siitä, että lastensuojelulaitos ei ole vankila tai muutoinkaan paikka, missä ihmisiä pidetään väkisin lukkojen takana, seuraa tiettyjä ongelmia vastentahtoisesti huostaan otettujen kohdalla, jotka usein kokevat lastensuojelulaitokseen sijoittamisensa olevan rangaistus (ks. Marttunen 2008).

Koska huostaanotto ei ole vapausrangaistus, lapsen poistumista lastensuojelulaitoksesta ei voida esimerkiksi ovia lukitsemalla estää. Lastensuojelulaitoksessa lapset käyvät koulussa, harrastuksissa, kotilomilla ja asioillaan myös laitoksen ulkopuolella. Lisäksi on muistettava, että lastensuojelulaitoksissa on paljon sellaisia lapsia, jotka on sijoitettu muista syistä kuin omien rikkeidensä seurauksena, esimerkiksi pelkästään kasvuolosuhteisiinsa liittyvien tekijöiden seurauksena.

Periaatteessa henkilökunta tietää, missä lapset milloinkin ovat. Mutta koska ovet ovat auki, huostaanotetut lapset voivat poistua laitoksesta määrittelemättömäksi ajaksi myös luvatta ja ilmoittamatta. (Ks. Haapala ym. 2023; Kekkonen & Pekkarinen 2024.) Poissaolot saattavat kestää tunteja tai pari päivää, mutta pisimmillään jopa viikkoja tai kuukausia. Hatkaamiseksi kutsutaan näitä lyhyitä tai pitkiä luvattomasti ja ilmoittamatta tehtyjä poistumisia lastensuojelulaitoksesta.

Kansainvälisesti ilmiöstä on melko paljon tutkimusta, mutta Suomessa aiheesta on vain vähän tutkimusta tai selvityksiä (ks. kuitenkin Isoniemi 2019, 2023; Haapala ym. 2023; Kekkonen & Pekkarinen 2024). Hatkaamisen ja alaikäisten harjoittaman väkivaltarikollisuuden väliseen yhteyteen on viime aikoina kiinnittänyt huomiota varsinkin poliisi, joka on mediassa tuonut toistuvasti esiin, että yhä suurempi osa alaikäisten tekemistä ryöstöistä on hatkassa olevien tekemiä (esim. Rikostutkintayksikön johtaja Markku Heinikari MTV3:n Rikospaikka-ohjelmassa 17.1.2024). Minkäänlaisia tilastoja tästä ei kuitenkaan ole, koska poliisi ei systemaattisesti kirjaa ylös tietoja siitä, onko rikoksesta epäilty alaikäinen hatkassa lastensuojelulaitoksesta vai ei (suullinen tieto poliisilta Julia Saarholmille tammikuussa 2024).

Hatkassa oleva nuori on monin tavoin suojaton ja ”kadun lakien” armoilla. Hänen pitää usein anomalla saada tai jopa ansaita yösiija, ravinto ja mahdollisesti käytettävät päihteet (Haapala ym. 2023). Hatkassa olevat nuoret voivat esimerkiksi joutua ansaitsemaan yösiijansa joko seksillä tai rikoksia tekemällä. Hatkaavat nuoret ovatkin usein joko rikosten uhreja, rikosten tekijöitä tai molempia. (Isoniemi 2023; Kekkonen & Pekkarinen 2024.) Lisäksi hatkanneet lapset ovat korostuneessa riskissä joutua ihmiskaupan tai sen kaltaisten olosuhteiden uhriksi (Kekkonen & Pekkarinen mts. 36).

Yhteiskunta on ottanut vastuun huostaan ottamiensa lasten ja nuorten kasvusta ja kehityksestä. Tämä vastuu ei kuitenkaan toteudu heidän ollessaan hatkassa (Haapala ym. 2024, 12). Kun lastensuojelun julkilausuttu tavoite on saada aikaan myönteisiä muutoksia lapsen elämässä (ks. Hoikkala ym. 2023), niin hatkassa ollessa tapahtuu nuoren elämässä yleensä päinvastaisia muutoksia.

Hatkaamaan lähtiessään varsinkin vastentahtoisesti sijoitetut nuoret päätyvät

jatkamaan rikosten tekoa, vaikka juuri sellaisen toiminnan vuoksi heidät on usein sijoitettu lastensuojelulaitokseen (ks. Kekkonen & Pekkarinen 2024). Hatkaamaan lähtemisen syytä on selvitetty Pesäpuu ry:n tutkimushankkeessa, jossa on koottu laaja kyselyaineisto. Pesäpuu ry:n toimijat ovat tehneet tulosten pohjalta raportin *Hatkassa Suomessa* (Haapala ym. 2023). Kyselyaineistosta on tehty myös erillisanalyysi lapsiasiainvaltuutetun toimistossa (Kekkonen & Pekkarinen 2024).

Syytä tähän luvattomasti livohkaan lähtemiseen kysyttiin hatkanneilta nuorilta ja nuorilta aikuisilta itseltään kyseisessä tutkimushankkeessa. Kyselylomakkeessa heille annettiin 21 vaihtoehtoista potentiaalista syytä hatkaamiselle, ja niistä vastaaja sai valita viisi, joita piti itse tärkeimpinä syinä. Yhdeksän prosenttia valitsi rikoksiin liittyvän syyn, kun taas yli puolet nuorista (57 %) valitsi syyksi ”vapauden kaipuun”. Lapsiasiainvaltuutetun jatkoanalyysissa yleisimmin mainittu hatkaamisen syykategoria olivat sosiaaliset suhteet (76 %). Lapset siis karkasivat tapaamaan läheisiään – ystäviään ja perhettään – tai pakenivat laitoksessa olevia ihmissuhteita. Koska kyselyyn on saanut vastata anonyymina, ei ole syytä epäillä näitä osuuksia. Rikoksia tekemään voi hatkatessa kuitenkin päätyä, vaikka sellaista ei olisi suunnitellutkaan luvattomalle reissulle lähtiessään.

Sitä, kuinka usein hatkaan lähtevä on vastentahtoisesti tai ”sopuisasti” huostaanotettu, ei myöskään ole tilastoitu millään tavoin. Ylipäätään hatkaamista ja siihen nivoutuvia ilmiöitä ja asioita on tilastoitu tai systemaattisesti seurattu Suomessa heikosti (Haapala ym. 2023). Edellä mainittu ilmiö – vastentahtoisesti huostaanotettujen erityisen suuri hatkaamisalttius – tuli esiin Pesäpuu ry:n keräämän empiirisen aineiston jatkoanalyysissa, joka tehtiin lapsiasiainvaltuutetun toimistossa. Tämä huomio on tärkeä erityisesti, kun poh-

ditaan, miten hatkaamista voitaisiin vähentää.

Outi Kekkonen ja Elina Pekkarisen (2024) tekemän analyysin mukaan hatkaan lähtevät tyypillisesti ne, jotka ovat vastentahtoisesti huostaanotettuja ja varsinkin ne, jotka eivät mielestään tiedä, miksi heidät on huostaanotettu. Kekkonen ja Pekkarinen (mt.) ehdottavat yhdeksi tilannetta korjaavaksi toimenpiteeksi sitä, että nuorille pitäisi entistä paremmin selittää heidän huostaanottonsa syyt ja tavoitteet – varsinkin vastentahtoisesti huostaan otettaville.

Huostaan otetun nuoren liikkumisen rajoittaminen

Miksi lastensuojelulaitosten ovia ei yksinkertaisesti laiteta lukkoon tai perusteta lukollisia osastoja rikoksia tekeville hatkaajille? Tätä on kyselty mediassa ja sosiaalisessa mediassa alakäisten tekemien rikosten määrän noustua, ja poliisin ja median otettua lastensuojelulaitoksista hatkaajien tekemät väkivaltarikokset toistuvasti esiin. Vastaus liittyy ihmis- ja perusoikeuksiin, lakeihin ja niiden noudattamiseen.

Lastensuojelun rajoitustoimenpiteet ovat useiden sopimusten, lakien ja säännösten rajaamia. Rajoitustoimenpiteet puuttuvat monella tavoin lapsen perusoikeuksiin, kuten vapauteen ja itsemääräämisoikeuteen. On oikeusvaltioperiaatteen mukaista, että niiden käyttö on niin tarkkaan säänneltyä. Lain mukaan lastensuojelun rajoitustoimenpiteitä voi käyttää vain, jos se on lapsen edun mukaista ja lapsen hoidon sekä huolenpidon toteutumisen kannalta perusteltua (LSL 61 a §). Lastensuojelulain mukaan lastensuojelun tulee toimia hienovaraisesti ja käyttää ensisijaisesti avohuollon tukitoimia (LSL 4 §). Lisäksi tämän lain mukaan rajoitustoimenpiteitä ei saa käyttää rangaistuksena tai kurinpitotoimenpiteenä (61 a §).

Rajoitustoimenpiteitä, kuten kiinni pitämistä tai eristämistä saa käyttää vain poikkeustapauksissa. Rajoitustoimenpiteiden käytön yleisiä edellytyksiä on lastensuojelulaissa (61 a §) kuusi. Julia Saarholm käy niitä läpi pro gradu -työssään (2024, s. 42) yksityiskohtaisesti. Tiivistetysti:

- Rajoitus on lapsen edun, iän ja kehitystason mukainen
- Rajoitus on perusteltavissa lapsen hoidolla ja huolenpidolla.
- Rajoituksen käyttäminen on välttämätöntä lapsen tai muiden henkilöiden turvaamiseksi.
- Rajoitus on oikeassa suhteessa suojeltavaan etuun nähden.
- Lapsen oma mielipide rajoituksesta on kuultu.
- Lievemmat keinot eivät ole tilanteeseen soveltuvia.

Lastensuojelun rajoitustoimenpiteistä on siis säädetty tarkkaan ja yksityiskohtaisesti laissa. Eduskunnan oikeusasiamies ottaa tarkasteluunsa kaikki sellaiset rajoitustoimenpiteet, joista esitetään kantelu. Jos rajoitustoimenpide on ollut lainvastainen, oikeusasiamies antaa siitä huomautuksen. Näitä huomautuksia on aika ajoin myös tullut. Rajoitustoimenpiteiden käytön pitää olla niin tarkasti perusteltua ja dokumentoitua, että kohteena ollut alaikäinen voi tehdä oikeusasiamiehelle kantelun tilanteesta. Lastensuojelulaitoksen lasten ja nuorten tulee olla myös informoituja siitä, että heillä on tällainen valitusmahdollisuus.

Perustelujen rajoitustoimenpiteelle tulee olla niin selvät ja hyvin dokumentoidut, että tilanne voidaan rekonstruoida ja sen lainmukaisuus arvioida jälkikäteen. Lapsen liikkumisvapauten puuttuminen on äärimmäisen tiukasti laissa rajattu, poikkeukselliseksi tarkoitettu toimenpide.

Poliisin rooli

Edellä kuvatut lukuisat lastensuojelulain säännökset ja sitoutuminen kansainvälisiin sopimuksiin aiheuttavat sen, että katuryöstöjä tekeviä lastensuojelun piirissä olevia nuoria ei voi ”noin vain” laittaa telkien taakse tai lukita lastensuojelulaitoksen ovia heidän kulkemisansa ehkäisemiseksi. Siksi hatkaaminen voi toistua yhä uudestaan.

Monenlaiset nuoren autonomiaa suojelevat säännökset rajoittavat myös hatkalaisien kiinniottoa. Esimerkiksi jos nuori lähtee hatkaan, häntä ei saa väkisin, fyysistä voimaa käyttäen, viedä takaisin laitokseen. Poliisikaan ei saa jäljittää häntä kännykkäpaikannuksen avulla, ellei nuori ole hengenvaarassa tai uhkaa toisten ihmisten henkeä ja terveyttä. Kriteerit sille, että poliisi voi alkaa aktiivisesti etsiä ja löydettyessä ottaa kiinni laitoksesta hatkaavan lapsen tai nuoren, on määritelty sosiaalitoimea, sijaishuoltopaikkoja, poliisia ja hätäkeskuksia sitovassa ohjeistuksessa, joka on tullut voimaan 26.3.2022. Tämän virka-aputaulukon lukuohjeessa määritellään esimerkinomaisesti tilanteita, joissa sijaishoitopaikasta tulee olla heti yhteydessä hätäkeskukseen, kun hatkaaminen on huomattu:

- lapsi poistuu pakkaseen ilman kenkiä tai asianmukaisia vaatteita;
 - lapsi tarvitsee viipymättä lääkitystä;
 - lapsi ei ikänsä tai kehitystasonsa tai vakavan päihetystilansa vuoksi kykene huolehtimaan itsestään;
 - lapsi käyttäytyy itsetuhoisesti tai uhkaa muuten vahingoittaa itseään
- (Virka-apu taulukon lukuohje 2022/ Haapala ym. 2023, 17)

Hätäkeskuspäivystäjän tulee näiden ja annettujen relevanttien taustatietojen, kuten lapsen aiempi itsetuhoisen käyttäytyminen, perusteella päättää, ryhtyykö poliisi etsimään lasta viipymättä vai vaatiiko tilanne vain niin sanottua normaalia virka-aputehtävää. Jos

tilanteessa ei katsota olevan akuuttia vaaraa, tulee kyseeseen poliisin lastensuojelun viranomaiselle antama virka-aputehtävä. Silloin poliisi vain turvaa sosiaaliviranomaisen toimintaa, ja poliisin valtuudet ovat rajallisia (esimerkiksi poliisi ei voi murtautua väkisin asuntoon, jossa lapsen tiedetään olevan). (STM Kuntainfo 2022; Haapala ym. 2023, 18.)

Poliisi voi siis antaa virka-apua hatkallaisen jäljittämisen tai kiinniottamisen tietynlaisissa tilanteissa. Jos nuoren tuntee sosiaaliviranomainen tai lastensuojelulaitoksen ohjaaja löytää hatkassa olevan nuoren, poliisi voi auttaa nuoren kiinniottamisessa. Sosiaalityöntekijä tai lastensuojelulaitoksen työntekijä ei saa kajota nuoreen fyysisesti muutoin kuin enintään autossa, matkalla laitokseen: lyhytaikaisesti kiinni pitämällä, jos nuori on vaarassa vahingoittaa itseään tai muita. (LSL 69 a §.) Hatkassa olevan nuoren laitokseen palauttamisessa poliisin toimintaa rajoittavat monet, keskenään ristiriitaisetkin säännökset (Isoniemi 2023).

Hoitoon kytkettyä vapauden rajoittaminen

Lastensuojelulaitoksessa olevan rikoksia tekevän lapsen hatkaamista voidaan ehkäistä hänen liikkumisvapauttaan määräaikaaisesti rajoittamalla.

Järeämpi lastensuojelun keino puuttua nuoren rikoskierteeseen on sijaishuoltolaitoksessa toteutettava erityisen huolenpidon jakso, eli EHO-jakso. EHO-jaksolta ei voi hatkata, mutta sellaiselle jaksolle pääsee tai joutuu (näkökulmasta riippuen) vain erittäin tiukkojen kriteerien täytyessä.

Erytynen huolenpito pitää sisällään liikkumisvapauden rajoituksen ja käytännöstä säädetään lastensuojelulain 71–73 pykälissä. Näiden pykälien mukaan lapsen oman, erittäin

tärkeän edun sitä vaatiessa hänelle voidaan järjestää tällaista erityistä huolenpitoa vakavan päihde- tai rikoskierteen katkaisemiseksi tai kun lapsen oma käyttäytyminen muutoin vakavasti vaarantaa hänen henkeään, terveyttään tai kehitystään. Päätöksen EHO-jaksosta on perustuttava moniammatilliseen arvioon lapsen tilanteesta. Tämän arvion on pidettävä sisällään kasvatuksellinen, lääketieteellinen, sosiaalityön ja psykologinen asiantuntemus (LSL 72 §). EHO-jakso voi kestää enintään 30 vuorokautta, ja sitä voidaan jatkaa painavista syistä enintään 60 vuorokautta. Jakso voidaan toteuttaa vähintään 12 vuotta täytäneille. (LSL 71–72 §:ä).

Niin lastensuojelun kuin poliisiviranomais-tenkin keinoja rajoittaa alaikäisen liikkumisvapautta ohjaavat vahvasti kansainväliset ihmis- ja perusoikeussopimukset. Näistä keskeisin on YK:n lapsen oikeuksien sopimus. Sopimuksen artikloja ohjaavista perusperiaatteista varsinkin yksi on keskeinen lapsen rikosoireiluun puuttumisen kannalta: lapsen edun ensisijaisuus (YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus, artikla 3). Sen mukaisesti lain tulkinnessa tulee valita vaihtoehto, joka palvelee parhaiten lapsen etua.

Lapsen oikeuksien sopimuksen (artikla 37 kohta b) mukaisesti lapsen vapauden riiston tulee olla mahdollisimman lyhytaikainen. Siksi EHO-jaksonkin maksimipituus on tarkkaan rajattu. Vapaudenriisto katsotaan toimenpiteeksi, joka liian pitkään kestävänsä voisi vaarantaa lapsen oikeuden tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen.

Suomessa vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa huomioitiin laitoksiin sijoitettujen henkilöiden perusoikeuksien rajoittaminen. Tämän lain valmistelussa syntyneiden dokumenttien mukaan on aina huomioitava, että laitoksissa olevien ihmisten – lasten tai vanhempien – perusoikeuksiin puututtaessa on huomioitava, että rajoitukset perustuvat lakiin. Lain on oltava täsmällinen, eikä taval-

lisella lailla voi säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta. Rajoitusten on vastattava suhteellisuusperiaatetta ja oltava sopusoinnussa Suomea sitovien ihmisoikeussopimusten kanssa. (Saarholm 2024, 38.)

EHO-jaksot toimivat nuoren rikoskierteen katkaisijoina – ainakin hetkellisesti, lyhyellä tähtämellä. Kun rikoksia tekevän nuoren liikkumista rajoitetaan 30 tai enintään 90 päivän ajan, rikoskierteeseen tulee väistämättä katkos. Sitä, miten EHO-jaksot vaikuttavat rikoskierteeseen pitemmällä tähtämellä, ei voi ilman tutkimusta tietää. Koska jakson pituus ei saa enimmilläänkään olla 90 vuorokautta pidempi, sen vaikutukset jäävät tyypillisesti lyhytaikaisiksi. (Ks. Saarholm 2024, myös Korhonen 2022, 3.)

EHO-jaksojen avulla voitaisiin merkittävästi vähentää hatkaamista ja sen aikana tehtyjä rikoksia.³ Tämän on todennut julkisissa esiintymisissään useampikin viranomainen. Tällöin EHO-jaksojen käytön tiukkaa sääntelyä pitäisi hieman löyhentää, joka edellyttäisi lakien muuttamista. On kuitenkin syytä muistaa, että kyseessä on vapaudenriisto, jonka langettaminen ihmiselle, ja erityisesti lapselle, on merkittävä rajoitus perus- ja ihmisoikeuksiin.

Liikkumisvapauden rajoitus lastensuojelutoimenpiteenä

Toinen lapsen hatkaamisen rajoittamisen tapa lastensuojelulain toimenpidevalikoimassa on liikkumisvapauden rajoitus (LVR). Huostaanotetuille lapsille voidaan asettaa liikkumisvapauden rajoitus sijaishuoltopaikassa. Näin voidaan tehdä lastensuojelulain 69 pykälän mukaan. Lapselle saa asettaa määrääjäksi kielon poistua laitoksesta, jos sen on lapsen edun mukaista ja jos tietyt ehdot täyttyvät. Liikkumisvapauden rajoitus ei siis ole rangaistus, eikä sitä saa rangaistuksena käyttää. Sen voi

määrätä lastensuojelulaitoksen johtaja tai hoitohenkilöstö enintään 7 vuorokaudeksi. Tätä pidemmän, mutta enintään 30 vuorokautta kestävästä liikkumisvapauden rajoituksen voi määrätä vastuusosiaaliryöntekijä.

Poliisille lastensuojelulaitosten liikkumisvapauden rajoitukset ovat näyttäytyneet jokseenkin tehottomina: niistä huolimatta lapsi voi hatkata ilman selvää seuraamusta (Saarholm 2023, 45). Lapsen rikollisen käyttäytymisen estämisen osalta liikkumisvapauden rajoitus on kuitenkin keskeinen lastensuojelun rajoitustoimenpide (mt.). Eriytyisen huolenpidon osastojakso, joka on tehokkaampi keino katkaista rikoskierte, vaatii paljon voimakkaampia perusteita kuin liikkumisvapauden rajoitus. Matkustuskielto, jonka poliisi voi määrätä, on rikosprosessuaalinen pakkokeino. Sillä turvataan rikosprosessia silloin, kun henkilöä epäillään rikoksesta tai häntä vastaan on nostettu syyte. Tehostetun matkustuskiellon, johon kuuluu jalkapantakäytäntö, määrää tuomioistuimien. Nämä eivät kuitenkaan ole lastensuojelun toimenpiteitä eikä niiden soveltaminen alle 15-vuotiaisiin ole mahdollista.

Keskustelua

Poliisi ei tilastoi huostaanotettujen ja hatkassa olevien lasten tekemiä rikoksia erikseen, joten asiasta ei ole tarkkaa määrällistä tietoa. Toki poliisilla kuitenkin on jonkinlainen tuntuma asiasta. Muun muassa Rikostutkintayksikön johtaja Markku Heinikari totesi MTV3:n Rikospaikka-ohjelmassa 17.1.2024, että alaikäisten hatkaamisella ja ryöstelyllä on selvä yhteys. Myös tuoreessa edellä kuvaillussa Pesäpuu ry:n keräämässä aineistossa (2024) tuli esiin, että useat nuoret ovat tehneet väkivaltaisia tekoja hatkatessaan, mutta pienempi osuus on itse joutunut hatkareissullaan väkivallan kohteeksi. (Haapala ym. 2023, 115.)

Viimeaikaisissa julkisissa puheenvuoroissaan poliisin edustajat ovat toistuvasti tuoneet esiin sen, että lastensuojelulaitoksista hatkaavien nuorten saaminen pois kaduilta on lainsäädännön vuoksi liian vaikeaa ja monimutkaista. Joidenkin tulkintojen mukaan poliisi ei saa ottaa kiinni hatkassa olevaa nuorta, ellei tämä ole hengenvaarassa tai vaaraksi muille. Oletettu hengenvaara on kuitenkin häilyvästi määriteltävissä.

Lastensuojelujärjestelmän paikoin ylivoimaiset haasteet heijastuvat melko suoraan lasten rikollisuuteen. Viime aikoina lapsiasiavaltuutettu Elina Pekkarinen on puuttunut siihen, että hatkalaisten tekemät rikokset ovat iso ongelma ja ainakin väkivaltaisesti käyttäytyviä alaikäisiä varten tarvittaisiin suljetumpia laitoksia. Niissä väkivaltaisen lapsen ongelmiin ja käytökseen pureuduttaisiin moniammatillisesti. EHO-yksiköiden tapaan näissäkin laitoksissa liikkumisvapautta rajoitettaisiin: ensin tiukasti, sitten asteittain höllentäen. (ks. Pekkarinen YLE:n haastattelussa 10.2.2024).

Koko hatkaamisongelman ytimessä on suomalaisessa tai pohjoismaisessa lastensuojelussa vallitseva paradoksaalinen jännite: samalla, kun kunnioitetaan lapsen autonomiaa, pyritään paitsi suojelemaan lasta omalta käyttäytymiseltään, myös suojelemaan yhteisön muita jäseniä lapsen käyttäytymiseltä. Ihminenhan voi ”vapaana” ollessaan vahingoittaa itseään ja samalla muitakin enemmän kuin vapaudenriiston kohteena ollessaan. Tämä ongelma on nuorten hatkaajien vapauden ja sen rajoittamisen ytimessä. Toisaalta kansalaisten, myös lasten, pitkälle ulottuva vapaus on länsimaaisissa demokratioissa itseisarvo. Diktatuureissa ihmisen voi vangita heppoisin perustein, demokratioissa ei, ja hyvä niin.

Lastensuojelulain kokonaisuudistuksen visiopaperissa todetaan, että ”tulisi arvioida nykyisten rajoitustoimenpiteiden säätelyä erityisesti lapsen suojelufunktion näkökulmasta”

(Hoikkala ym. 2023, 22–24). Petteri Orpon hallituksen ohjelmassa (Valtioneuvosto 2023) esitetään suunnitelmia lastensuojelulaitosten valtuuksien laajentamisesta lasten luvattomien poistumisten, siis hatkaamisen, vähentämiseksi. Tarkoitus on tehdä asiaan liittyviä lakimuutoksia. Tällöin joudutaan tarkasti punnitsemaan, milloin lapsen suojeleminen lapsen mahdolliselta väkivaltaisuudelta on perusteltua – ilman että alaikäisen autonomiaa kevein argumentein loukataan? Näistä asioista pitäisi voida yhteiskunnassa keskustella avoimesti, ilman keskustelun polarisoitumista syytelyksi suuntaan tai toiseen.

Joka tapauksessa on tärkeää, että kaikki mahdollinen lasten ja nuorten rajoittaminen on tiukkaan säädelyä. Se ehkäisee väärinkäytöksiä, joista on lastenkotien historiassa liikaakin esimerkkejä, myös Suomessa. Suomi on oikeusvaltio, ja on tärkeää, että sellaisena se pysyykin. Tämä tarkoittaa kansainvälisten sitoumusten, kuten YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen, normien noudattamista.

Viitteet

- 1 Tässä katsauksessa kaikkia alle 18-vuotiaita kutsutaan lapsiksi. Tämä on lastensuojelulain hengen mukaista, vaikka teini-ikäisiä olisi paikoin luontevampaa kutsua nuoriksi. Käytämme termiä ”hatkaaminen”, vaikka sen alkuperä on puhemieskielissä. Sanan käyttö on kuitenkin vakiintumassa virallisempiinkin teksteihin (esim. Kekkonen ja Pekkarinen 2023), ja sillä tarkoitetaan lastensuojelulaitoksesta luvatta poistumista ja luvatonta poissa olemista.
- 2 Vielä ensimmäisessä Suomen lastensuojelulaissa (vuodelta 1936) huostaanoton ideologia kytkeytyi syyllisyys- ja seuraamusajatteluun. Tällöin lasten lisäksi suojeltiin myös yhteiskuntaa kyseisiltä epäsosiaalisiksi leimatuilta lapsilta ja heidän vanhemmiltaan. Sittemmin lastensuojelulaissa – jota on muutettu useampaan kertaan sitten 1930-luvun – on korostunut entistä enemmän lapsen oikeudet. (Saarholm 2024.)

- 3 Yksi iso ongelma vaivaa koko EHO- järjestelmää: erityisen hoivan jaksoille on valtavan pitkät jonot. Lisäksi EHO-jaksoja kuormittavat lapset ja nuoret, joiden oikea paikka olisi psykiatrisen hoidon piirissä. Koska nuorisopsykiatrian hoitosektori on ylikuormittunut, EHO- jaksoille päättyy vaikeasti psyykkisiä ongelmiaan oireilevia nuoria, jotka kuormittavat koko systeemiä. (Silfverberg & Paananen 2022.) Tällöin tällaisesta jaksosta enemmän hyötyvä nuori voi jäädä ilman EHO-jaksoa tai päätyä jaksolle vasta liian pitkän jonotuksen jälkeen. Kun ollaan huolissaan nuorten vakavasta väkivaltarikollisuudesta, on syytä katsoa myös psyykkisen hoidon resurssipulaa, joka kuormittaa lastensuojelua. (Mt.)

Lähteet

- Haapala, Maija & Kaijanen, Milja & Minkkinen, Minna & Westerlund, Onni (2023) *Hatkassa Suomessa: Kohti kansallista tilannekuvaa lastensuojelun sijaishuollosta kadonneista lapsista*. Pesäpuu ry. <https://pesapuu.fi/wp-content/uploads/2023/03/HatkassaSuomessa-raportti.pdf> (Viitattu 15.11.2024.)
- Harrikari, Timo (2006) Rikos lastensuojelun kentässä. Teoksessa Päivi Honkatukia & Janne Kivivuori (toim.) *Nuorisorikollisuus. Määrä, syyt ja kontrolli*, 250–252. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221. Helsinki.
- Heiskanen, Laura (2024) *Nuorten ryöstörikosten piirteet – Poliisin tietoon tullut ryöstörikollisuus vuosina 2015–2023*. Keskusrikospoliisi, Tiedusteluosasto, strateginen analyysi. https://poliisi.fi/documents/25235045/59586767/raportti_nuorten_ry%C3%B6st%C3%B6rikollisuus_julkainen.pdf/0690c6c1-0aeb-a4f8-0c65-a2e2dbfcaa93?t=1707379915528 (Viitattu 15.11.2024.)
- Hoikkala, Susanna & Muinonen, Tiina & Palola, Elina & Väisänen, Antti & Rosberg, Julia (2013) *Lastensuojelun kokonaisuudistuksen valmistelun visiovaiheen raportti*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2023:27. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8469-1>
- Isoniemi, Sami (2019) *Sijaishuoltopaikasta luvatta poistuminen ja sinne palaamatta jääminen poliisin lastensuojeluviranomaiselle antaman virkaavun näkökulmasta*. Vaasan yliopisto, väitöskirja. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-865-8>
- Isoniemi, Sami (2023) *Luvaton poissaoleminen sijaishuoltopaikasta. Poliisin antama virka-apu lastensuojeluviranomaisille vuonna 2020*. Sosiaali- ja terveysministeriö: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2023:20. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8676-3>
- Kekkonen, Outi & Pekkarinen, Elina (2024) *Hatkassa lapsen silmin: Analyysi lastensuojelun sijaishuollosta luvatta poistuneiden lasten kyselytutkimuksesta*. Lapsiasiainvaltuutetun toimiston julkaisuja 2024:1. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-839-6>
- Korhonen, Päivi (2022) *Alaikäisten vankien ja muiden rikoksilla oireilevien nuorten asema palvelujärjestelmässä. Tilannekuva sote-ammattilaisten näkökulmasta*. Työpöytä 34/2022. THL. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-899-6>
- Lastensuojelulaki, <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417> (Viitattu 10.11.2024.)
- Marttunen, Matti (2008) Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 236.
- MTV3 (17.1.2024). Rikospaikka. Alle 15-vuotiaiden osuus väkivaltarikoksista jatkaa kasvuaan.
- Saarholm, Julia (2023) *Lapsen liikkumisen ja vapauden rajoittaminen esitutinnan aikana rikoskierteen katkaisemiseksi*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, Oikeustieteiden laitos 12.12.2023.
- Silfverberg, Anu & Paananen, Karoliina (2023) *Tämä paikka on nyt suljettu*. Long Play -raportti no 124. Long Play Media Oy.
- Valtioneuvosto (2023) *Vahva ja välittävä Suomi. Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023*. Valtioneuvoston julkaisuja 2023:58. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-763-8>
- YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. www.lapsenoikeudet.fi (Viitattu 15.11.2024.)
- Yle (10.2.2024) Lapsiasiainvaltuutettu ei olisi uskonut, että puhuisi lasten suljettujen laitosten puolesta – tämä hänen mielensä muutti. <https://yle.fi/a/74-20073847> (Viitattu 15.11.2024.)

Tämä teksti on syntynyt Aseman Lapset ry:n koordinoimassa ”Palveluiden pirunpolskasta nuorten nuotteihin” -hankkeessa, jota rahoitti Koneen säätiö.